

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ДОЛГОША

УДК 82.0(477.87)

Наталія РЕБРИК,

*проректор Закарпатського художнього інституту,
кандидат філологічних наук,
м. Ужгород, Україна*

Анотація. У статті мова йде про новий підхід до творчості відомого закарпатоукраїнського письменника Івана Долгоша у зв'язку з виданням його останнього десятого роману «Заплакала Тиса кров'ю».

Ключові слова: Іван Долгош, творчість, політичний роман, національне самоусвідомлення, Закарпаття.

Україна – це дійсність, яка вимагає в першу чергу людей праці. Людей, які щось уміють і щось докажуть. Людей зрілого політичного думання, людей конкретного практичного Чину.

Улас Самчук

«...Хочу, щоб у капиці вашої душі не згасав отчий світильник, а мамина колиска аби вам співала своїм скрипом про вічність роду нашого. Роду карпатського...», – писав у нарисі «Капиця душі твоєї» письменник, журналіст, редактор, видавець, художник і громадсько-політичний діяч Іван Долгош [1, с. 1]. До сьогодні не згасає отчий світильник його душі, нагадуючи живим про коротке, насичене, неспокійне життя митця.

Іван Долгош народився 22 липня 1931 року в селі Доманинці Ужгородського району (сьогодні – мікрорайон Ужгорода) на Закарпатті у сім'ї Івана Андрійовича Долгоша та Марії Юрїївни Чобаній [2; 3; 4]. Батько був освіченою людиною, вчився спочатку в Ужгороді, а згодом закінчив Торговельну академію у Празі. Іван Андрійович працював на фанерно-меблевому комбінаті. Мати мала освіту восьми класів народної школи і вроджену шляхетність. Природа наділила її зовнішньою красою і добрим серцем. Вона виховувала свого єдиного сина Івана за законами християнської моралі і в любові до батьківсь-

ких звичаїв, у пошані до сільської праці, заохочуючи власним прикладом, пораючись по господарству, оскільки все ґаздівство було на її плечах, а також співала синові закарпатських народних пісень та розповідала різноманітні казки і перекази. А яким сільським казкарем був її рідний брат Юрій Чобаній! Він мав особливий вплив на формування дитячого світогляду. За спогадами односельців, чоловік міг одну казку розповісти кілька вечорів, вводячи в неї все нових героїв і віддаючи їх на все нові випробування. Малий Іванко надовго запам'ятав «свої зустрічі у казковому світі з Іваном-царевичем, його помічниками Ломихашцею та Місизалізом, чарівним клубком та чарівним конем-татошем. То було на вечорницях у рідних Доманинцях, у бабусі Гакавцюлі та Шкіряків. Він тоді поранив ногу – і рана довго не загоювалася, дуже боліла. І матуся, щоб хоч трішки забув про біль, брала його на горгоші (по-доманинськи – ґінгуші) і несла між людей. Жінки і дівчата пряли, співали. Приходили хлопці на вечорниці, жартували, лякали дівчат історіями про відьом-босоркань, перевертнів-вовкунів, про різних страшків. Налякавши – заспокоювали. Згадувалися веселі історії – про брехача і підбрехача, про пана-залицяльника та кмітливу молодицю. Знаходився час і для серйозних розмов. Про те, як Христос зі святим Петром по землі ходили, як хлопець із Оріховиці, Матієм його звали, прогнав із Невицького замку Погань-дівку. У всіх оповідях добро перемогло, кмітливий виходив переможцем у поєдинку із сильним багатоголовим змієм, а якщо через підступність зазнавав поразки, то птахи-помічники приносили у дзьобах мертву і живу воду, щоб зцілити, оживити, омолодити героя. Для Іванка Долгоша такі казки були тією живою водою, що вилікувала рану на нозі. Дуже примовно казкував дідусь Попович. Він поцікавився, чому такого легінчука мама носить на ґінгушах. А коли узнав, то порадив, де на Тивтиші (так у селі називають місцевість уздовж захисної дамби біля річки Уж) і яке зілля треба шукати. У відварі “вовчих яблучок” купала мама хвору ногу – і рана зарубцювалася» [5, с. 6-7].

Допитливий хлопчина шестилітнім пішов до першого класу Доманинської початкової школи. Учителем був Микола Малець. Він перший спостеріг неабиякі здібності малого Іванка, пророкуючи хлопчині гарне майбутнє. Після закінчення 4-річної народної школи Іван Долгош продовжив навчання в Ужгородській гімназії, а потім в Ужгородській середній школі

№ 1. Згодом чимало пригод із гімназійного життя письменник опише у першому романі «Синеvir» [6]. У цей час хлопчик виявив у собі великий потяг до гуманітарних дисциплін: літератури, мови – рідної і латинської, історії. З вдячністю згадував гімназійного професора латинської мови М. Сулінчака – пізніше викладача Ужгородського державного університету, а зі школи – вчителя історії Степана Порфіровича Пономаренка, вчительку біології, а згодом завуча школи Варвару Федорівну Трентенко, викладача математики Степана Володимировича та ін.

Іван Долгош у 1950 році зі срібною медаллю закінчив школу і цього ж року вступив на історико-філологічний факультет Ужгородського державного університету. Тут йому вдалося вповні самореалізуватися: працював у редакції університетської багатотиражки, писав статті, вірші, оповідання, активно спортував – займався шахами та футболом.

У 1955 році після закінчення університету пробує журналістського хліба – працює відповідальним секретарем Перечинської районної газети «Перемога»; з лютого 1956 року – заввідділом сільського господарства в ужгородській газеті «Колгоспне життя», а потім її секретарем. У скорому часі парубок одружується на молодій учительці Марії-Одарці Попович, його сусідці з центральної вулиці, шляхетній вихованій панночці, яка впала в око спочатку Івановій матері [7]. Марія Іванівна стане йому і музою-натхненницею, і критиком-редактором, і радою-розрадою на всі тридцять п'ять років їх спільного сімейного життя... Вона подарує йому двох прекрасних доньок, буде поряд на підйомах і спусках, підтримуватиме при злетах і падіннях, ділитиме навпіл радість і горе... Ця маленька тендітна жінка стане воістину Берегинею родинного вогнища Долгошів, ангелом-охоронцем його господаря...

З 1959 року Іван Іванович Долгош переходить на посаду заввідділу обласної молодіжки «Молодь Закарпаття»; з 1963 року він – літературний працівник головної обласної партійної газети «Закарпатська правда»; і аж з 1965 року письменник очолює редакцію художньої літератури у Всеукраїнському книжковому державному видавництві «Карпати» [2]. Про його редакторську працю залишив теплі спогади Петро Скунець. Поет пригадує, що доля кілька разів зводила їх для спільної праці. Вперше, коли Іван Долгош працював у «Молоді Закарпаття». Це був сумлінний журналіст, вимогливий і прискіпливий редактор: «Іван Долгош був єдиним, хто на летючках громив матеріали моїх колег і до-

пікав за всілякі промахи...» [8, с. 13]. Вдруге, коли довелося тісніше співпрацювати, це було вже у видавництві «Карпати» і стосувалося тої ідеологічної зашореності, скоріше дурної самопевненості, котру час від часу проявляли «великі керівники». Конфлікт виник між тодішнім директором видавництва і художньою редакцією з приводу «проштовхування» низькопробної літератури. І тут Іван Долгош, як свого часу Хвильовий і Зеров, став на захист видання якісної художньої літератури: він разом зі Скунцем та Басарабом, власне, він перший, як завідувач художньої редакції, підписав замітку в «Літературну газету» «Может ли редактор избежать литературного брака?», чим утвердив себе не тільки добрим і відповідальним літературним працівником, а ще й свідомим і сміливим громадянином. І як наслідок – звільнення з посади [Там само]. Та на той час Іван Долгош був уже визнаним в Україні і за її межами прозаїком – за плечима було уже два романи...

Початки літературної творчості Івана Долгоша припадають на 60-і роки минулого сторіччя. Роман Федорів у штрихах до творчого портрета письменника зазначає, що витoki його літературної творчості починаються ще далеко до виходу перших прозових книжок «Квіти в цеху» [9], «Подаруй мені берізку» [10] та «Коли стаєш дорослим» [11]. «Публікації в періодиці, – твердить Р. Федорів, – в колективних збірках, а в підсумку й згадані вже збірки оповідань, нарисів і повістей приємно здивували: в нашу літературу прийшов своєрідний письменник, багатий на емоції, знавець людської душі, народних звичаїв рідного краю, шанувальник барвистої верховинської говірки, яка особливо з часів Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника й Марка Черемшини продовжує скрашувати співучість нашої отчої мови» [12, с. 2].

Справді, творений ще раннім Долгошем літературний світ – складний, сповнений надзвичайних життєвих ситуацій, важливих проблем. Роман Федорів вважає, що для персонажів Івана Долгоша можна визначити спільне кредо: жити – значить боротись. «Й саме як борців за соціальну й національну волю пізнаємо перших закарпатських комсомольців з повісті «На світанні», вміщеної у книжці «Коли стаєш дорослим»; перетворювачів нової Верховини – ланкову Марійку з повісті «Маки ще пахнуть» і культпрацівника Ксеню з однойменної повісті, що разом із гостросюжетними оповіданнями й склали книжку «Подаруй мені берізку»» [12, с. 2]. А Ігор Лазоришин

визначає «багатозначність образів» та «великий творчий потенціал прозаїка» як найважливіші ознаки його раннього твору [3, с. 334].

1968 рік... Тридцятисемирічний Долгош дає на суд читача роман «Синевір», який 1971 року буде перекладено російською мовою. Критики відзначали, що в «Синевірі» автор майстерно відтворює героїчну боротьбу закарпатців за соціальне й національне визволення у роки Другої світової війни, образи – художньо зрілі, індивідуалізовані, сюжет – складний, багато символіки, що ставить автора в один ряд із закарпатськими прозаїками Федором Потушняком, Михайлом Томчанієм, Іваном Чендеєм, Юрієм Мейгешем [3, с. 16]. Було зазначено, що у творі змальовано закарпатське село на історичному зламі: окупація гортіївською Угорщиною Карпатської України, грозові, химерні сорокові... «...У цьому епічному полотні виразно проступило неабияке вміння письменника різнобічно аналізувати складність життєвих конфліктів історичної доби. Прозаїк з особливою делікатністю проникає в душі молодого покоління сорокових – попівни Лули та Михайла Климка – закоханих і сповнених сподівань [3, с. 334-335]. Проте це оцінка сучасних літературознавців. А в часі написання твору спостерігаємо де-що інше. Скажімо, до диспозиції маємо закриту рецензію Віталія Василевського, писану ним через рік після доопрацювання твору. Рецензент, зазначивши, що прозаїк «поработал основательно, серьезно, резко улучшил третью часть, снял слабые оценки, недостоверные эпизоды», дорікає йому все ж за те, «что в главах о гимназии уместно бы подробнее говорить о проникновении в Закарпатье украинской советской (підкреслення В. Василевського) поэзии и художественной литературы, [...] в образе Лулы Когутич необходимо еще сильнее подчеркнуть, что она девушка забалованная, привыкшая к полнейшей безнаказанности, взвинченная до истеричности поповская дочка», та все ж визнає, що найкраще у романі «Синевір» автору вдалося розкрити тему національного самоусвідомлення – «національного достоїнства народу Закарпатской Украины»: «Эта тема получает дальнейшее развитие и углубление в образе Нади Горянки, националистки новой формации, которая с величайшим возбуждением рассказывала о (самостоятельной) Карпатской Украине, о сечевиках, о батьке (об отце нации) Августине Волошине...» [13, с. 2]. У Віталія Василевського цьому є власне пояснення: «Народ не погиб, народ усто-

ял, ибо было всемогущим влияние Советского Союза и Советской Украины» [13, с. 1-2].

У 1970 році Іван Долгош стає членом Спілки письменників Радянського Союзу. Рекомендації йому дали закарпатський письменник Михайло Томчаній та уродженець Поділля, який з 1947 року проживав у Чернівцях, Володимир Бабляк. Ці поважні прозаїки побачили в Долгошеві «багато творчої сили, яка живиться любов'ю до рідного краю, до його людей» [14]; спостережливого художника зі своєю «манерою письма, власною мовою, ритмом слова, музикою, оригінальністю стилю і досконалим володінням діалогом. Зображені Долгошем люди світяться внутрішнім світлом, їх бачиш, а ще краще відчуваєш» [15].

Здавалось би, визнання Івана Долгоша професійним письменником мало б полегшити йому просування творчою драбиною. Але трагічна доля роману «Двадцятий вік» про події Празького весни (заборонений через неправильне розкриття образів партійних працівників), суперечливі відгуки про романи «Моя недея» (1970) [16] та «Ярина» (1972) [17] засвідчують протилежне. Із видавничої рецензії Юрія Балєги на рукопис «Білої недей» (очевидно, первісна назва твору) довідуємось, що «І. Долгошу вдалося уникнути отого літературного штампу, схеми, коли сюжет розгортається лише в одному плані – показ боротьби багатих і бідних, коли з одного боку показується тупий багатій, а з другого – мудрий злидар... У рецензованому романі автор більше уваги приділяє зображенню паразитичного життя панів-місіонерів та сільських глитаїв...» і под. [18, с. 2]. І тут же рецензент рекомендує автору продумати важливу деталь: «Балаж – це комуніст, навіть керівник місцевих комуністів. Він задуманий автором добре, але, з'явившись на початку роману, він потім у багатьох розділах зникає з сторінок твору. Такий прийом, коли герой прямої участі в розгортанні сюжету не бере, можливий, але я раджу авторові зробити так, щоб «дух» Балажа був присутній навіть там, де Балаж фізично відсутній...» [18, с. 3]. Серед низки доречних дрібних зауважень зачіпає одне: пропозиція «розширити горизонти роману, тобто показати, що чопські пани діяли так не одні, що їх консультували, що ними керували представники крайового губернаторського уряду...» [18, с. 3]. По суті, бачимо принцип демократичного централізму в дії.

Ґрунтовну й позитивну рецензію на роман «Моя недея» залишив Василь Микитась [19]. Попри ідеологічну заанґажованість

літературознавчої статті він зумів побачити вдумливий і серйозний підхід автора до створення художнього літопису життя своїх земляків у недалекому минулому, «що є частиною терпкої історії краю», відповідно назвав його «добрим літописцем свого краю» [19, с.1-3].

«Однак авторові можна й закинути, – стверджує далі Василь Микитась, – що він, наприклад, діяльності аграрної партії та її провідникам відміряв більше сторінок, ніж, скажімо, організаційній роботі комуністичних ячеек, принаймні в Чопі та його околицях. Робітничі маніфестації та й проведення комсомольської конференції в Чопі подані дещо статично, без внутрішньої сюжетно-психологічної підготовки. Читач дізнається про них здебільшого від розмов антигероїв – вадаїв, фурчеків, божків... Але ж треба зважати й на читачів поза межами Карпат, які мало або й зовсім не знайомі з діяльністю закарпатської комуністичної організації 20-40-х років, з іменами Мондока, Сидоряка, Гатія, Локоти та ін.» [19, с. 4-5].

Василь Кухта цілком слушно схиляється до думки, що в «Моїй недеї» автор чи не вперше намагається за допомогою езопівської мови обійти суворі ідеологічні приписи початку брежнєвсько-сусловської ери. Так І. Долгош вводить у канву твору епізодичний образ чи то недовченого, чи то причинного студента-філософа Соломона, в уста якому вкладає «завуальовану, але цілком крамольну на той час думку: щастя людини залежить не від партійної приналежності, а від висот людського духу...» [20, с. 4].

Цілу літературну дискусію викликала публікація роману «Ярина», особливо після появи в «Літературній Україні» 4 грудня 1973 року тенденційної, можливо, занадто суб'єктивної рецензії В. Краснодемського на твір [21, с. 13]. Богдан Бендзар, закинувши В. Краснодемському упередженість і «не цілком слушні висновки» [22, с. 1] вважає, що «у гострому й актуальному романі “Ярина” естетичний ідеал І. Долгоша втілюється в людині праці. Змальовуючи близьке йому життя колгоспників-горян, спеціалістів сільського господарства, партійних працівників і сільської інтелігенції, автор оспівує героїку праці, підкреслюючи, що чесний труд на благо Батьківщини є основою моральної гідності особи...» [22, с.1]. Б. Бендзар упевнений, що, відтворюючи типові і суттєві явища нашого часу, Іван Долгош змушує читача замислитись над проблемами розумного господарювання з врахуванням місцевих природних умов,

боротьби з ерозією ґрунтів, що є надзвичайно важливим для гірських районів Закарпаття, збереження природи зелених Карпат, охорони пам'ятників історії і культури. А завдяки своїй щирості й невідступній правдивості, простоті й дохідливості «Ярина» багато кого не залишає байдужим, бо квінтесенцією авторського задуму було дослідження виробничих і морально-етичних відносин між людьми. Роман зривав нещадно маски з тих, хто «боїться відверто глянути неправді у вічі», хто «збочує, крутить-петляє, фальшивлячи душею», висміює різного роду славолюбів, пустодзвонів, перестраховщиків [22, с. 2-3].

Полемізуючи з В. Краснодемським, який переконаний, що, «поставивши ряд складних проблем, Іван Долгош не пішов своєю стежкою, не сягнув глибин у змалюванні характера сучасника, а скористався літературними трафаретами як при побудові сюжету, так і при зображенні героїв» [21, с. 13], рецензент пише: «Розроблена в романі “Ярина” тема і справді не є новою. Проблема виробничих відносин хвилювала і довго ще хвилюватиме митців. У свій твір І. Долгош, безперечно, вніс елементи новаторства: події розгортаються в гірському колгоспному селі, природні умови якого істотно відрізняються від рівнинних, і тому заслуговує всякого схвалення ініціатива хліборобів по піднесенню продуктивності праці за рахунок наукової організації праці, інтенсифікації сільського господарства, а не ціною “дутих”, тимчасових успіхів, не ціною нанесення збитків природі. Нераціональне розширення посівних площ на Верховині – краї лісів, полонин і синьогір – за рахунок вирубування лісів, безсистемні розробки гравію і піску в руслах гірських річок і т. п. згубно діють на природу зелених Карпат. Запобігти цьому – ось які турботи не дають спокою позитивним персонажам твору, котрі щиро люблять рідний край і докладають всіх зусиль, аби земля стала щедрішою, аби перетворити в життя грандіозні накреслення партії. Ці люди – впередзорючі, справжні герої нашої доби. Вони чесно і самовіддано виконують свій трудовий обов'язок перед Вітчизною» [22, с. 2].

Заперечує Б. Бендзар, наводячи приклади та розлогі цитати з тексту, а також даючи власний художній аналіз роману, й у тому В. Краснодемському, що всі персонажі твору – статичні, що їхні вчинки не вмотивовані, що автор спрощено трактує найбагатородніші людські прагнення, а звідси – ідейний і художній рівень «Ярини» низький. Безперечно, в «Ярині» не все бездоганно. Про це відкрито говорять С. Бобинець та М. Зи-

момря у статті «Штапи і правда факту» [23, с. 2]. Вони погоджуються з В. Краснодемським у тому, що є певна непродуманість окремих епізодів, поспішність у відтворенні стосунків, скажімо, між Мариною і Грабом, тобто Івану Долгошу «не вдалося виписати барви інтимних почуттів» між ними, надуманість певних сцен, надмірне вживання діалектизмів, перенасиченість стержневої сюжетної лінії другорядними деталями тощо. Та всі ці авторські прорахунки є дрібними і не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку роману, що досить таки об'єктивно відтворює «будні верховинців закарпатського села Черногорова, їх прагнення зберегти стрімковерхі гірські недей та шовковисті плаї від згубної сокири, смертельної ерозиї, а чарівну верховинську співанку та хвилюючу казку – від духовно збанкрутілих нелюдів, пустоцвіту нації...» [3, с. 335].

Усі, хто добре знав Івана Івановича Долгоша, переконані, якби він не став письменником, то неодмінно з нього був би добрий художник. Любов до малярства хлопцеві прищепив Йосип Бокшай, засновник закарпатської школи живопису, народний художник України і СРСР, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР, про якого залишив щирий і теплий нарис «Сто золотих літ. Спогади про дорогого вчителя» [24]. Іван любив малювати природу (особливо – осінь), портрети, натюрморти. Цьому сприяла і дружба з Антоном Кашшаєм, з яким зійшовся ще в студентські роки і який проживав теж у Доманинцях. Часто разом виходили «на етюди». Заслуженому художникові України Іван Долгош присвятив з нагоди 70-річчя нарис «Святий перевал» [25]. Іван все життя мріяв стати професійним художником, та в Ужгороді не було вищого навчального закладу малярського профілю, а відпустити єдиного сина до далекого Києва чи Львова мати не захотіла. Та юнак все-таки засвідчив свою живописну вправність. Так, у 1954 р., коли навчався в університеті, він створив портрет-панно Б. Хмельницького до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Крім того, багато різноматичних мистецьких полотен, створених ним в найрізноманітніших техніках протягом життя, ретельно зберігаються в домашньому архіві родиною письменника.

Зі спогадів доньки-художниці Одарки, знаємо, що батько дуже вимогливо й відповідально підходив до творення будь-якої картини. Скажімо, коли малював її портрет, то він не тільки вчив дитину терпінню (треба ж було чемно сидіти впродовж довшого часу, а Одарка – не хотіла, то й довела батька на третій день до того, що він замалював її портрет, чим обра-

зив дівчинку, але заставив поцінувати чужу працю й проаналізувати власну поведінку), пробував переконати, що всяку роботу слід робити якісно і до кінця. Як сумлінний учитель пояснював, що намалювати портрет – це не тільки вловити схожість, це – щось глибше. Певно, треба, щоб на портреті Одарка була зображена на фоні маминих вишивок у блузці, яку виплела їй старша сестра. І тоді з'являються якісь глибинні невидимі ниті, що поєднують незбагненним чином усіх членів родини, і на полотні – вже не просто статичне зображення доньки... [7]. Безперечно, образотворче мистецтво мало певний вплив на Долгошеве письмо, тож не дивно, що з'являються такі літературні жанри, як акварель, пастель, етюд тощо [3, с. 334]. А ще: воно рятувало. Рятувало від того страшного часу книгонедрукування, коли писалося багато, а книжки фактично не виходили.

Тільки наприкінці 80-их, тобто напередодні та в часі перебудови, з'являються наступні книги Івана Долгоша: «Митрові гуслі» (1980) [26], повість «Весняний водограй» (1981) [27], романи «Підкарпатська Русь» (1981) [28], «Ная» (1981) [29], «Колочава» [30] (1982), «Мир дому твоєму» (1986) [31], книжка художньо-документальних оповідань «Остання дараба» (1988) [32], «Роса Росії» (1990) [33], «Гість з полонини» (1991) [34], «Страшний суд» (1991) [35]. Кожна з них дається до ґрунтовного й різнобічного аналізу. Скажімо, роман «Підкарпатська Русь» переносить читача у вир політичної боротьби 20-30 рр. минулого століття на Закарпатті, коли на її арену виходить велика кількість партій, кожна з яких у час передвиборних агітацій переконує робітника чи селянина, що вона найкраща. Зрозуміло, що найповніше виписані комуністи і комсомольці, серед яких чимало історичних осіб – Іван Мондок, Янош Ковач та інші, – показано їх роботу в масах, поширення більшовицьких ідей серед простого народу з його великою вірою у возз'єднання з Великою Україною. А от роман «Ная» – переконаний Роман Федорів, – «гостра сатира на сучасний гегемонізм, народжений у відгодованих капіталом банкірів імперіалістичних країнах, на пресловуту його ідею нібито повної свободи індивідуму, на ганстерські методи розправи з трудящими, що прагнуть волі й прогресу...» [36, с. 6].

Капітан Као Кай тікає з рідної сторони від пропаганди гегемоністів у Країну рибалок, сподіваючись там якнайповніше розкрити свої здібності. Та у скорому часі, спілкуючись з засу-

дженням інженером Фео Фаном та лікаркою Пе Руа, аналізуючи події довкола нього, капітан починає розуміти облудність і брехливість політичної влади у країні і вирішує продовжити благородну справу борця проти гегемонізму Лу Сена. Као Кай усвідомлює, що це може загрожувати його життю, але у відповідальний момент здійснює, по суті, подвиг, відправивши викривальні документи у Незалежну країну і підірвавши корабель, на якому проходить конференція глав урядів з питань суверенітету країн і людських прав. Прототипом Радянської Батьківщини є Країна сонячної півночі, що народилася внаслідок перемоги Великої революції, народ цієї країни подолав фашизм, врятував людство від загибелі. На шлях соціального й національного визволення стають нові держави і народи. Отже, Іван Долгош, написавши фантастично-пригодницький політичний роман, стає на захист вічних моральних цінностей: свободи вибору, бажання бути щасливим, заперечення ідей нацизму і насильницької смерті, засудження бездуховності, утвердження миру на планеті, відповідальності за людство і под.

Особливої уваги заслуговує роман «Колочава» (1982), написанню якого передувала величезна дослідницька робота автора. Іван Іванович ретельно вивчив біографію Івана Ольбрахта, зокрема період його перебування на Закарпатті і зйомки фільму «Марійка-невірниця», читав-перечитав його листи, твори і статті про Закарпаття і писані на Закарпатті, неодноразово їздив у Колочаву, зустрічався з людьми, які б могли йому розповісти про події 50-річної давності, говорив з прототипами героїв, зі свідками тих далеких подій, з безпосередніми «артистами» фільму. Відомо, що Долгошеві випадково потрапила до рук фотографія Івана Ольбрахта зі своїми трьома колочавськими похресницями, і тоді прозаїк загорівся бажанням відшукати їх сьогодні: чи живі, чи пам'ятають... І коли це сталося, то треба було бачити, як тішився письменник [7, с. 39]. Ось так, по крупинці, Іван Долгош збирав матеріал для твору, зробивши Колочаву – «не просто місцем дії роману, але й узагальнюючим образом – символом всієї Верховини» [37, с. 6]. Хоч в центрі епічного полотна образ відомого чеського письменника Івана Ольбрахта, він – не біографічний. «Колочава» – соціально-психологічний роман про життя Верховини. У видавничій рецензії С. Пруниці на роман читаємо: «...в центрі твору – події буремних 30-их років, що сплили на хвилях жахливої економічної кризи, руйнівна стихія якої з кінця 20-их

років охопила країни капіталістичного світу, в тому числі і буржуазну Чехословаччину, спричинивши її трудовому населенню і, насамперед, знедоленим трудящим Закарпаття, [...] голод і безробіття, горе і злидні, неймовірні страждання. [...] І. Долгош з великою симпатією і почуттям відповідальності змальовує образ І. Ольбрахта, відтворює його творчу лабораторію. І цей образ не надуманий. І. Долгош не допустив жодної вільності... Він змальовує письменника таким, як його бачили і запам'ятали сучасники, колочавці, в думках і серцях котрих він залишився відданим їх другом, наставником у пошуках правильних шляхів у розбурханому житті...» [38, с. 2]. Зі сторінок книги Іван Ольбрахт справді постає «на повен зріст монументальним образом» [36, с. 6]. «Глазами И. Ольбрахта, – читаємо у газетній статті О. Скорини, – писатель пристально и проникновенно всматривается в течение жизни своего обездоленного местными и пришлыми угнетателями края, глубоко анализирует его. Не частные, случайные факты, а главные явления тогдашней действительности у него на прицеле. История и происходящее, масштабы и сущность изображаемой эпохи подаются И. Долгошем не через широкие жизненные картины, а через личную судьбу человека, его поступки, психологию и раздумья. Поэтому очень скоро и, главное, без малейшего принуждения все, что волнует писателя, чем ему хочется поделиться с читателем, становится как бы частицей нашей личной жизни, наших волнений и переживаний...» [39, с. 1-2].

Редактором «Колочава» був тоді ще молодий Василь Густі. Він пригадує, як Іван Іванович вимагав від нього щоденного редакторського звіту за прочитані сторінки рукопису і залишався невдоволеним, якщо правок було не так багато [7]. Тобто Долгош, що називається, «вилизував» роман, удосконалюючи його щодня, бажаючи дати читачеві воістину достойний продукт.

Врешті бачимо, що і критики засвідчили потужний ріст майстерності письменника, розкрилися нові грані його таланту: він зумів глибоко проникнути в суть характеру і творчості відомого чеського письменника Івана Ольбрахта; відтворив красу і неповторність Карпатської землі; показав різючі контрасти між дивовижею полонин і знедоленістю народу; цікаво вибудував композицію і зарекомендував себе майстром добрих метафор...

«Колочава» насправду – один з найбільш художньо вивершених романів Івана Долгоша, в якому його спрагла душа істори-

ка і філолога так органічно поєдналася з натрудженим письменницьким пером, давши світу цінний і цікавий твір.

У контексті розмови про Долгошеву «Колочаву» слід пригадати таке. Як відомо, у романі зацентровано на тому, що Іван Ольбрахт написав саме у Колочаві свій найкращий твір «Микола Шугай, розбійник», а разом із режисером Владиславом Ванчурою зняв чудовий художній фільм «Марійка-невірниця». Ця кінострічка хвилювала людей у тридцяті, сімдесяті роки своєю оригінальністю, неординарністю: на екрані – жодного професійного актора. Фільм тоді мав неабиякий успіх. Однак згодом усе це призабулося. І тільки в сімдесяті роки під час чеської «відлиги» «Марійку-невірницю» наші друзі знайшли в архівах кіностудії «Барандов» [40]. Одну копію передали працівникам кіностудії імені Довженка, другу прихопив відділ пропаганди й агітації Закарпатського обкому КПУ. Показати фільм нашим землякам тодішній секретар обкому Микола Семенюк довго не наважувався. Він не хотів псувати відносини з чехами, тому вирішив на цьому заробити політичні дивіденди. Перед показом фільму з годинною лекцією мав виступати працівник обкому чи райкому партії про знедолене життя на Закарпатті в дорадянський період, трудящі мали засудити капіталістичний спосіб життя і похвалити радянський. Однак у більшості випадків повністю дотриматися обкомівського сценарію компартійним ідеологам не вдалося.

Потім події відбувалися досить драматично. Київський режисер Віктор Стороженко вирішив зняти документальну стрічку про Колочаву «Я піду в далекі гори». Разом з Іваном Мокрянином та Іваном Долгошем, який згодився бути консультантом фільму та особисто знятися в ньому, оскільки володів найповнішими знаннями про перебування Івана Ольбрахта на Закарпатті, вони працювали в Колочаві плідно: зняли колишнього коменданта Карпатської Січі Миколу Івановича Шимоню, його сина-вчителя Миколу Шимоню, Ержику Сюгай – дружину легендарного розбійника Миколи Шугая, взяли велике інтерв'ю в Миколи Скири (грав коханця Марійки – Данила), знайшли Ганну Шкелебей – виконавицю головної ролі Марійки, у м. Бардієво Східнославацького краю, в Ужгороді підібрали ансамбль, котрий на Синевирському озері мав виконати пісню Володимира Івасюка «Я піду в далекі гори». Однак втілити все це на екрані так і не вдалося. Причини – різні. Загинув Володимир Івасюк, відсутність коштів, складні відносини

між членами знімальної групи і под. Тож із дев'яти кілометрів кольорової плівки, знятої на Закарпатті, на екран потрапила лише незначна її частина: «попрацювали» ножиці цензури. Кіногрупу звинувачували в усьому – політичній незрілості, націоналізмі, надмірному захопленні природою, колоритом, не-класовим підходом до оцінки історичних подій. Замість повнометражного документального фільму глядачі побачили тридцятихвилинний «кіножурнал». Оновлене видання фільму з'явилося за сприяння чеського Національного кіноархіву та компанії «Filmexport Home Video» [41].

У 1986 році вийшов ще один політичний роман Івана Долгоша «Мир дому твоєму» [31], в якому звучить голос миру, тверда віра в те, що наше майбутнє буде без атомної зброї, що в хаті кожного з нас поселяться спокій, радість і щастя. З позицій сучасної літературної критики складно говорити про твір через його надмірну заідеологізованість. Проте слід відзначити «добротну літературну мову», «тонкий ліризм» і «гнівну публіцистичність» [42, с. 4].

У 1989 році Івана Долгоша було обрано депутатом Ужгородської міської ради народних депутатів від рідних Доманинців. Як згадує письменник і колега по депутатству Петро Ходанич, на подив багатьох, Іван Іванович очолив екологічну комісію [7]. Письменник розумів, що питання охорони довколишнього середовища для Ужгорода і Закарпаття – архіважливі, а системна руйнація карпатської природи веде до екологічної катастрофи. «...Не замахуйтеся сокирою на отчу красу Карпат. Кістки ж бо і дідівські, і батьківські живі, хоч і в землі. І вони теж удари в свою спину чують...» – звертався він зі сторінок «Карпатського краю» до закарпатців [43, с. 4]. Про спільні депутатські клопоти згадує Юрій Ажнюк: «Тоді було інакше, тоді дуже показовим було те, що до Верховної Ради пішло багато письменників... Тому, що це були люди, які вміло володіли словом... Не дивно, що Іван Іванович Долгош, як людина соціально активна, як людина, яка могла добре викласти свої бажання і своє бачення суспільних проблем, пішла в депутати, виграла вибори і потрапила до міської ради... Крім нього, було ще кілька і письменників, і журналістів... Але він виділявся і зовнішністю – в нього була дуже колоритна зовнішність, добре впізнавана, і манерами – він був дуже експресивний, говорив багато, часто, був людиною, яка оживляла роботу і не давала змогу засіданням міської ради бігти в тако-

му стандартному, бюрократичному, руслі, як до того було заведено...» [7]. Він прагнув зробити щось по-новому для людей, які делегували його у владу, завжди дбав про локальні інтереси своїх виборців, «страшенно відстоюючи, – за висловом Осипа Лободи, – інтереси Доманинець» [7].

Як соняшники повертаються до сонця, так кожен з нас має повернутися до себе. Для Долгоша «працею душі» стало редакторство в газеті «Карпатський край», яку заснував у 1990 році. Безперечно, рішення про заснування нового тижневика «Ужгорода і краю» було занадто сміливим, а тим більше, коли часопис почав друкувати матеріали проблемні – про Чорний мочар, про майбутнє колгоспів, про господарювання на селі, про протиріччя і суперечки у керівництві обласної комсомольської організації, про чищення річки Уж, про міжконфесійні конфлікти, – життя не здавалося солодким. Та І. Долгош, як і в молодості, не мав особливого страху перед цим. Найбільший для нього страх – «не почути ближнього», «глухота до самого себе», байдужість до дітей і онуків... На сторінках «Карпатського краю» і журналу «Тиса» розкріпачувалися людські душі, поверталось людям відчуття причетності до Божої істини, вселялось віру у можливість свободи і справедливості, воскресалась Велика Правда...

Останнім романом, який Іван Іванович підготував до друку, та, на жаль, не дочекав його накладу, став «Страшний суд». Відомий літературознавець, доктор філологічних наук Михайло Наєнко у рецензії на машинопис твору зазначає: «Роман І. Долгоша “Страшний суд” належить до тих творів, що відторгуються від сучасного публіцистичного потоку і стають в актив власне художньої творчості. Матеріал, що ліг в його основу, неважко, мабуть, було вкласти саме в мову публіцистики, але письменник обрав слово художнє... Художнє ж бо – це те, що тяжіє до вічності, що висвітлює в людині непроминальну якість її духовного світу і в конкретних фактах життя бачить вияви найзагальнішого і безсмертного...» [43, с. 2]. Зазначимо, що «Страшний суд» – це перероблений, допрацьований «Двадцятий вік». Твір захоплює неординарним прочитанням малодослідженої літературної теми – «сталінізм як горе міжнародне» (за М. Наєнком), вдалими художніми знахідками, глибоким розкриттям загальнолюдських тривог і вічно актуальних моральних проблем. Крім того, автор сам був живим учасником подій Празької весни, тобто розумів це явище зсередини, тому, певно, так правдиво виписаний образ головного героя Андрія Гурського, котрий «свою високу душу

гартував у фашистському концтаборі і партизанській боротьбі за звільнення рідного краю, у нелегких буднях становлення радянської влади на Закарпатті, у тривожних миттєвостях згадуваної Празької провесни, у коханні до незвичайної жінки Ринки, від якої сталінські методи ведення політики відмежували його державним кордоном» [20, с. 4]. В умовах тотальної суспільної аморальності Андрій, будучи людиною чесною, ніби зазнає краху свого благополуччя: протестує проти радянських танків на вулицях Праги – за це звільнено з посади завідувача відділу агітації і пропаганди райкому партії, не зумів врятувати свою любов, на знак протесту спалює себе його позашлюбний син, важко доживає останні роки... Але не можна вважати його і переможеним. «Він за будь-яких обставин прагнув не похитнутися в головному: не втратити людської гідності і не збитися з магістрального шляху життя на його корисливі, кон'юнктурні манівці. Саме такими, як він, людьми готувалися ті зміни в нашому житті, які ми нині називаємо перебудовою...» [20, с. 6]. Видається, що смисл всього твору вкладено в уста Андрія Гурського: «Людина, що живе тільки врівень із собою, мізерна. Людина має стати вищою себе. Цим вона й звеличить життя» [35, с. 363]. У цьому – незнищенність світу. Людина повинна по собі лишати достойний слід. І тоді життя продовжується. Воно вічне. Ця – ніби прописна – істина вистраждана власним життям Гурського, його болем, трагедією. Вистраждана у вічній боротьбі зі злом, у наближенні до себе і піднесенні над собою, у підході впритул до інших людей.

Останнє інтерв'ю з редактором «Карпатського краю» фатально-пророчо називалося «Я – за працю душі». Та спрацьована Долгошева душа у Різдвяні дні 1992 року відійшла, не попрощавшись, на високе карпатське небо, полишаючи домашню коляду, ревно вслухаючись у журливе бамкання церковних дзвонів, свято вірячи у швидке повернення...

Відпрацював, відписав, відмалював, відболів, відгорів письменник, журналіст, редактор, видавець, художник, громадсько-політичний діяч...

Полишив родину і товариство чоловік, батько, дідусь, товариш, друг, однодумець...

Його колеги журналісти означили втрату найглибше: «Він встиг удихнути повітря незалежної України, в якому ще так багато викидів імперського чаду. З газетою розлучатися однак було рано – державу ще треба будувати, а зруйновану народну мораль, природу, історію – воскресити. Тим часом у кабінеті

головного редактора «Карпатського краю», серце якого вже давно було підірване, не раз лунали погрозові телефонні дзвінки, не раз грубо відчинялися двері... Вчорашні всевладці не могли пробачити поразки і на кожен викривальний газетний рядок відповідали доступною їм зброєю наклепу, погроз.

Порадувавшись новорічним святам, Різду, що вже прийшли в його рідні Доманинці зі щедрівками, колядами, у день старого Нового року він ще переглянув свіже число «Карпатського краю», де його стаття про доманинську коляду закінчується словами: «Свято доброї надії».

А наступного дня вийшов на роботу і додому не повернувся.

Родина втратила мужа й батька, Доманинці і Ужгород – невтомного захисника інтересів Закарпаття, і вся Україна – люблячого сина, література і журналістика – талановитого трудівника» [44, с. 7].

Щемним видається спогад Петра Скунця: «Багато своїх гострих публіцистичних виступів та ще незвичних для наповненого радянськими деклараціями віршів я приносив саме сюди [до «Карпатського краю» – *Н. Р.*]. Так ми знову зійшлися для спільного діла. Уже втретє. І вже без ідеологічного нагляду над нами. Та не надовго. Заглядав я до його кабінету, і просто так – на слово-друге. Заглянув і 16 січня 1992 р.

Господаря кабінету на звичному місці не було. На столі горіла свічка.

Потім хлопці з редакції мені розповіли: приходили до редактора на розправу за якийсь опублікований матеріал круті хлопці, були сповнені рішучості за все спитати з нього своєю бандитською мовою... І відступили перед полум'ям свічки.

Іван Долгош не був чоловіком комунікабельним, і дехто з моїх знайомих досі зберіг щодо нього якусь прикру відчуженість. Але погляньмо, що він зробив – і відступімо від своїх заkostenілих упереджень. Бодай перед полум'ям свічки» [8].

«Головне – терпіння. Виграє той, хто ні в якій справі не спішить ставити крапку», – вважав Іван Долгош [7].

Його справа життя продовжується. Вона живе у шкільному музеї, який відкрився 1 жовтня 1999 року [45] і ось уже впродовж стількох років успішно і активно працює, у його доньках і внуках, у нових виданнях, у людській пам'яті... А пам'ять зафіксувала Івана Долгоша людиною наполегливої письменницької праці, літературний Чин якої означений великими епічними полотнами про найдорожче – рідний край у центрі Європи,

його «превелике горе» і «маленьке щастя», про «мамину колиску», що є найбільшою партією і найвищою совістю...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Долгош І.* Каплиця душі твоєї // Карпатський край. – 1991. – 15 січня.
2. *Іван Долгош.* Автобіографія. – Рукопис. – 1968. – 20 лист. – Архів письменника.
3. *Лазоришин І., Лазоришин О.* Іван Долгош як письменник і журналіст // Актуальні проблеми журналістики: Зб. наук. праць. – Ужгород, 2001. – С. 332-339.
4. *Костянтин Куцов.* Літературна карта міста: Іван Долгош // Гімназія. – 1999. – № 9. – 26 лист. – С. 12.
5. *Іван Сенько.* Вірмо казкам, як вірив їм Іван Долгош / Вступна стаття // На вербі дзвінчик, нашій казці кінчик [Текст]: збірник народних казок та легенд Закарпаття / Уклад.: О. Долгош, О. Козоріз. – Ужгород: Закарпаття, 2001. – 103 с.
6. *Долгош І.* Синевир. – Ужгород: Карпати, 1968. – 32 с.
7. *Іван Долгош.* Три новели з життя романіста // Телепередача до 80-річчя від дня народження письменника. – ЗОДТРК «Тиса-1», 2011.
8. *Петро Скунець.* Ми не були друзями, тільки однодумцями // Срібна Земля. – 2001. – 21 липня.
9. *Долгош І.* Квіти в цеху. – Ужгород: Карпати, 1965. – 46 с.
10. *Долгош І.* Подаруй мені берізку. – Ужгород: Карпати, 1966. – 232 с.
11. *Долгош І.* Коли стаєш дорослим. – Ужгород: Карпати, 1967. – 160 с.
12. *Федорів Роман.* У вимірі часу: штрихи до портрета Івана Долгоша // Літературна Україна. – 1981. – № 72. – 8 верес.
13. *Виталий Василевский.* Рецензія на роман Івана Долгоша «Синевир». – Машинопис. – 1970. – 12 квітня. – 6 с. – Архів письменника.
14. *Томчаний М.* Рекомендація. – Ужгород, 1968. – 14 жовтня. – Архів письменника.
15. *Володимир Бабляк.* Рекомендація. – Ужгород, 1968. – 12 серпня. – Архів письменника.
16. *Долгош І.* Моя недея. – Ужгород: Карпати, 1970. – 224 с.
17. *Долгош І.* Ярина. – Ужгород: Карпати, 1972. – 200 с.
18. *Юрій Балега.* Рецензія на рукопис роману І. Долгоша «Біла недея». – Ужгород, 1969. – 24 лютого. – Машинопис. – Архів письменника.

19. *Василь Микитась*. Художній літопис боротьби краян. – 8 с. – Машинопис. – Архів письменника.
20. *Василь Кухта*. Івану Долгошу – 60 // Закарпатська правда. – 1991. – 20 липня. – № 137.
21. *В. Краснодемський*. На заводі – штампи // Літературна Україна. – 1973. – 4 грудня. – С. 13.
22. *Богдан Бендзар*. Честь людям праці. – Ужгород, 1973. – 20 грудня. – Машинопис. – Архів письменника.
23. *С. Бобинець, М. Зимомря*. Штампи і правда факту // Радянський студент, 1974. – № 25. – 7 вересня.
24. *Долгош І.* Сто золотих літ. Спогади про дорогого вчителя // Карпатський край. – 1991. – 8 жовтня.
25. *Долгош І.* Святий перевал // Карпатський край. – 1991. – 26 лютого.
26. *Долгош І.* Митрові гуслі: Нариси, оповідання. – Ужгород: Карпати, 1980.
27. *Долгош І.* Весняний водограй: Романи, повість / Передмова Р. Федоріва. – Ужгород: Карпати, 1981. – 519 с.
28. *Долгош І.* Підкарпатська Русь. – У кн.: *Долгош І.* Весняний водограй: Романи, повість / Передм. Р. Федоріва. – Ужгород: Карпати, 1981. – 519 с.
29. *Долгош І.* Ная. – У кн.: *Долгош І.* Весняний водограй: Романи, повість / Передм. Р. Федоріва. – Ужгород: Карпати, 1981. – 519 с.
30. *Долгош І.* Колочава: Роман / Передм. Н. Копистянської. – Ужгород: Карпати, 1982. – 479 с.
31. *Долгош І.* Мир дому твоєму: Політ. роман. – Ужгород: Карпати, 1986. – 318 с.
32. *Долгош І.* Остання дараба: Художньо-документальні оповіді. – Ужгород, 1981.
33. *Долгош І.* Роса Росії: Роман. Ужгород: Карпати, 1990. – 429 с.
34. *Долгош І.* Гість з полонини: Повість. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1991. – 80 с.
35. *Долгош І.* Страшний суд: Роман. – Ужгород: Карпати, 1991. – 364 с.
36. *Роман Федорів*. У вимірі часу. – 7 с. – Машинопис. – Архів письменника.
37. *Н. Копистянська*. Верховина, верховинці та їх великий друг / Передмова. – У кн.: Іван Долгош. Колочава. – Ужгород, 2001.
38. *С. Пруниця*. Рецензія на роман І. Долгоша «Колочава». – Ужгород. – 1981. – 3 червня. – Машинопис. – Архів письменника.

39. А. Скорина. Семечко в душевной борозде. – Ужгород. – Рукопис. – Архів письменника.
40. Іван Мокрянин. Ватра серед ночі. – 2008. – 24 травня. – <http://bojky.wordpress.com>
41. *Olha Samborska*. Дія фільму режисера Владислава Ванчури... – 2010. – 29 жовтня. – <http://usim4.eukrainians.net>
42. М. Рішко. Вірність і зрада. Роздуми про політичний роман Івана Долгоша «Мир дому твоєму» // Закарпатська правда. – 1986. – Архів письменника.
43. *Долгош І. І* ти, Бруте // Карпатський край. – 1991. – 14 липня.
44. Пам'яті Івана Долгоша // Карпатська Україна. – 1992. – 23 січня.
45. *Басараб Василь*. Клас, який став музеєм письменника // Новини Закарпаття. – 1999. – 9 жовтня. – С. 14; *Ігор Брошнів-Осадський*. І в кожній речі – спомин // Срібна Земля. – 1999. – 9 жовтня. – С. 15; *Ірина Лазоришин*. Страшний суд стрімкого життя Івана Долгоша // Срібна земля. – 1999. – 9 жовтня; *Юрій Грецький*. Ювілей письменника // Вісті Ужгородщини. – 2001. – 11 серпня. – С. 4; *Ганна Чейнеш*. Щоб дзвенів «Дзвінчик» // Срібна Земля. – 2001. – 15 грудня. – С. 14; *Іван Юричка* ...І ожило все, знайоме до болю // Новини Закарпаття. – 2001. – 12 травня. – № 18.

A NEW LOOK ON THE CREATIVE WORK OF IVAN DOLHOSH

Nataliya REBRYK,

*pro-rector of Transcarpathian Art Institute, Ph. D. (philology)
Uzhhorod, Ukraine*

Annotation. *The article introduces a new approach to the creative work of a well-known Ukrainian writer from Transcarpathia Ivan Dolhosh on the occasion of the publishing of his last tenth novel «The Tysa cried in blood».*

Key words: *Ivan Dolhosh, creative work, political novel, national self-consciousness, Transcarpathia.*